

ТУРСКА НА ПУТУ ОД ДЕМОКРАТИЈЕ ДО АУТОКРАТИЈЕ

Сања Радаковић
Министарство одбране Републике Србије
Витомир Станковић
Универзитет одбране у Београду, Школа националне одбране

Османско царство које је трајало 600 година није пало као последица Првог светског рата, и право је чудо што се толико одржало, а његове последице осећамо и данас. Османско царство основала су муслиманска племена из средишње Азије 1299. године, с тим да је врхунац достигло у 17. веку када се протезало на три континента.¹

Почетком 20. века, Турска је прошла кроз многе значајне промене у својим политичким превирањима. Најзначајније промене су се десиле након именованја и под влашћу председника Мустафе Кемала Ататурка. Данашња политика Турске је у складу са идеологијом и идејама Реџепа Тајипа Ердогана, а једна од тих идеја је и неоосманизам који не крије изражене претензије према муслиманским државама некадашњег СССР, Криму, грчким острвима у Егејском мору, а посебно према Балканском полуострву.

Кључне речи: *Турска, Османско царство, сукоби, демократија, насилије, држава, аутократија, Мустафа Кемал Ататурк, Реџет Тајип Ердоган*

Увод

Слабљење Отоманске Империје датира од пораза под Бечом 1683. године, а ступање у рат 1914. године представља само покушај да се на војном пољу спасе остатак некадашње силе и славе. Од почетка 18. века Истамбул је константно ратовао с европским државама, али у томе није имао пуно успеха. Подстакнути идејама о национализму и самоопредељењу који су проузроковали бројне побуне и размирице унутар царства, највећу цену тих побуна платили су Јермени.² Турско царство је у Први светски рат ушло на страни Централних сила, више из нагона самоодбране него из освајачких намера. Младотурска влада хтела је у савезу са Немачком

¹ Османско царство остало је без Египта и већине Северне Африке до 1882. године, када су их преотели Британија и Француска, док је Русија преузимала под своје, једну за другом, провинције источне Анадолије.

² Одводећи их из својих домова у Анадолији 1915-1916. године, Турци су извршили страхан геноцид када је страдало преко милион јерменских хришћана.

да одбрани теснаце и Арапске поседе које су својатали Русија, Велика Британија и Француска. У таквој ситуацији појављује се човек изванредно великих војних и државничких способности, човек веран народу и отаџбини Мустафа Кемал, који је потпуно схватио и предвидео шта може да уради султан. Зато сву своју активност усмерава, с једне стране, да одврати султана од срамне капитулације, а с друге, на организовање земље и народа у борби за независност. После тешких пораза с Цариградом окруженим са свих страна Турска страна је 30.10.1918. године у Мудросу обуставила борбу у Првом светском рату и то је био почетак распада велике империје. Миром у Севру 10. августа 1920. године Турска је изгубила четири петине своје територије и тиме је потписана смртна пресуда Отоманској империји. Победничке Савезничке снаге порекле су јој и сам национални суверенитет окупацијом делова матичне територије и понижавајућим уговорима довели у неповољан положај. Територијалне одредбе овог уговора биле су за Турску више него понижавајуће.³

Кемал се враћа у Цариград који није више био понос ислама и центар једне моћне царевине, већ једна побеђена варош. После 465. година хришћани су поново загосподарили овим градом и некад свемоћна реч султана-калифе већ је припадала историји. Султан и влада не крију да су судбину земље предали неограничено Енглезима у руке. Савезници су били и сувише јаки, а и сам султан им је у свему ишао на руку. У то време у Цариграду разне турске тајне патриотске организације независно од Кемаловог размишљања настојале да у унутрашњости земље организују отпор против Савезника, а нарочито против Грка и Јермена. Нереди у источној Анадолији изазвали су бојазан код султана и Савезника да не узму шире размере, па је требало одредити некога ко ће да заведе ред. Избор је пао на Мустафу Кемала, које би у ствари значило његово удаљавање од Цариграда на неодређено време. То је за Кемала значило почетак остварења свог сна, далеко од надзора Цариграда. Путуюћи по Анадолији, Кемал упознаје народ са својим идејама и организује за борбу на живот и смрт, у којој нема шта да се изгуби, јер је и онако све изгубљено. Његова вера у способност турског народа, да се сам спасе, била је оправдана, јер само неколико година касније када је борба за самосталност попримила размере правог рата, већина се одазвала на позив свога вође Мустафе Кемала извојевавши победу. Октобра 1923, по евакуацији савезничких трупа, Кемал је ушао у Цариград на челу кемалистичке војске и добио назив Други освајач. Мустафа Кемал ће остати у турској историји запамћен за вечита времена као Гази и Ата-турк. На развалинама старе турске империје изграђена је модерна Турска Република, достојан члан међународне заједнице. После закљученог примирја у Мудањи 10. октобра 1922. године, којим је завршен малоазијски рат победом турске националне свести. Савезничке силе, поред позива упућеног анкарској влади да учествује на престојећој конференцији мира у Лозани, позвале су истовремено по сугестијама султана и његову владу из Цариграда. Овај позив дао је повода Мустафи Кемалу да једним одлучним потезом учини крај овом систему двојне управе у Турској. С обзиром на то да су монархија у Турској и њена одговорна влада радиле свим силама да анкарском покрету онемогуће успех у борби за независност земље, и на тај начин често доводиле у питање и сам исход малоазијског рата. Мустафа Кемал

³ После некадашње империје Турској остаје Цариград са околином и једна безначајна територија у центру Анадолије, на дохват Грка, Јермена и Курда.

је одлучио да укине монархију, а са њоме и султанову владу у Цариграду, обе и сувише компромитоване у очима свих правих патриота. Велика народна скупштина на предлог Мустафе Кемала изјаснила се за укидање монархије, а да се калифат издвоји као посебна институција, с тим да остане и даље у рукама чланова Османове династије. Савезници су морали попустити па је 1923. године у Лозани⁴ решен положај Турске, много повољније него у Севру, где су од Савезника тражили да им се призна пуна равноправност. Народни покрет који је предводио Гази Мустафа Кемал, касније познат као Кемал Ататурк је заслужио своју отаџбину. Међутим, овај уговор никада до краја није извршен. Турци су под вођством покрета који је предводио Мустафа Кемал устали оружјем против њега, изјављујући да у овом уговору није поштован основни принцип самоопредељења народа, по коме јерменска и курдистанска држава не би могле постојати, јер у њима преовлађује турски народ, исти је случај и са Западном Тракијом, која је била уступљена Грчкој. Борба Турака против Севрског уговора позната у новијој турској историји под називом „Рат за независност“, који је завршио победом кемалистичких трупа из Анкаре и афирмисањем једне нове републике на Блиском Истоку. После три стотине година, укидањем султаната, калифат⁵ издвојен у посебно тело, да би две године доцније 3. марта 1924. године, и он био укинут. Велика народна скупштина укинула је монархију и власт Султана и сву административну и правну власт узела под своју управу.

Нова држава осигурала је сигурност националне територије и укинута систем капитулације, односно наметнутих политичких и државних уговора. Током следећих година Кемал-паша назван Кемал Мустафа Ататурк многим реформама из средњовековне земље изградио је државу са републиканским државним уређењем и модерним институцијама.⁶ Семјуел Хантингтон оцењује да је: „низом пажљиво прорачунатих реформи двадесетих и тридесетих година двадесетог века Мустафа Кемал Ататурк је покушао да свој народ ослободи његове отоманске и муслиманске прошлости. Основни принципи или „шест стрела“ кемализма били су: популизам, републиканизам, национализам, секуларизам, државни суверенитет и реформизам”.⁷ У подели Турског царства најгоре су прошли Арапски народи. Уместо независности Велика Британија и Француска наметнуле су им протекторате и то због налазишта нафте због кога се и данас отимају светски моћници. Отоманска империја, по свом државном и друштвеном уређењу, као и начину на који је владала над поробљеним земљама и њиховим народима, заслужила је да буде срушена. Европа, која је прихватила то начело, истакла га је у Светском рату као циљ свог ратовања са Турском. Али Европа, која је дочекала да види пад империје, није имала задовољство да види и уништен турски народ. Империја није ваљала и као таква пропала је и

⁴ Зоран Св. Томић, *Кемал Ататурк творац нове Турске*, 1939, стр. 146. "Турска Велика народна скупштина ратификовала је Лозански уговор са додацима 24. августа 1923. године. Почетком октобра савезничке окупаторске трупе напустиле су Цариград и мореузе. Турска је повратила своју самосталност и као суверена држава ступила у међународну заједницу".

⁵ *Савремена Турска*, НИП УНС, Београд, 1955. стр. 40-41, "Укидању калифата следило је укидање верских школа, медреса, шеријатских судова и верске управе. Дошло је до потпуног процеса одвајања вере од државе".

⁶ 29. октобра 1923. године, Турска је проглашена за Републику.

⁷ Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, друго допуњено издање, ЦИД, Романов; Подгорица, Бања. Лука, 2000, стр. 160.

прешла у историју. Али народ који није био крив, прогледао је ослобођен религије и упућен на конструктиван рад, под вођством Кемала Ататурка, заузео је у друштвеној заједници место које му припада. Острашњеном од религије и предрасуда, нико му више неће моћи да чини приговоре.⁸

Рођен у Солуну као Али Риза оглу Мустафа, а преминуо је као Кемал Мустафа Ататурк⁹ у Истамбулу, граду којем је одузео статус престонице и пренео у Анкару у којој је сахрањен. Своје име је уткао у историју савремене Турске, а његов дух и даље живи на улицама ове велике земље. Међу највећим демократским тековинама које је Кемал Ататурк оставио у аманет турском народу треба издвојити модернизацију правног и образовног система, усвајање европског начина живота, увођење латинице као званичног писма, забрану ношења феса, зара и фереџе. У Турској је обожаван зато што је њихову заосталу нацију извео из средњег века и увео је у модерно доба, дајући јој тако нови осећај поноса након много деценија, па чак и векова, узастопних пораза и понижења.

Дванаести по реду председник Турске државе Реџеп Тајип Ердоган, био је премијер Турске, бивши је председник Партије развоја и правде. Раније је био члан Партије благостања и Партије врлине које су због антисекуларних исламистичких ставова забрањене. У Истамбул је дошао 1967. године. Завршио је факултет за менаџмент. Након забране Партије врлине, Ердоган је био суочен са судским поступком због подстицања верске мржње и бива осуђен на казну затвора. Док је студирао пословно управљање, Ердоган се придружио Националној турској студентској унији, антикомунистичкој акционој групи, 1974. године.¹⁰ Након војног пуча 1980, Ердоган је са већином следбеника Неџмедина Ербакана прешао у исламистичку партију благостања. Оснивач је омладинске гране исламистичке Партије националног спаса (МСП) за истамбулску општину Бејоглу где је био и њен председник.

Оснивао је и руководио Партијом правде и развоја (АКП), где је годину дана након оснивања на парламентарним изборима 2002. године, победио, а АКП формирала владу, мада Ердоган није добио ни посланичко место иако је био најпопуларнији политичар у земљи. После освајања посланичког мандата на поновљеним изборима у једној од провинција, Ердогану се отварају врата премијерског кабинета,¹¹ пошто је члан његове партије и премијер Абдулах Гул, поднео оставку.

Незадовољни аутократском владавином група побуњених официра једног дела турске војске у ноћи између 15. и 16. јула 2016. године, покушала је да свргне са власти председника Реџепа Тајипа Ердогана државним ударом и доведе војну хунту на власт.

У сукобима између пучиста и снага лојалних Ердогановом режиму погинуло је око 290 људи, а више од 1400 рањено. Ухапшено је око 6.000 људи, а смењена су и 34 висока официра.

⁸ Зоран Св. Томић, *Кемал Ататурк творац нове Турске*, 1939, стр. 45-46.

⁹ Ататурк на турском језику значи „отац Турака“, и то је надимак који је Кемал-паша добио због тога што је предводио турску борбу за независност након распада Отоманске империје, и због својих реформских активности након успостављања републике.

¹⁰ Тајип Ердоган је 1974. године написао, режирао и играо главну улогу у представи Маскомиа, која је представила масонерију, комунизам и јудизам као зло.

¹¹ На функцији премијера је од марта 2003. до августа 2014. године, након тога постаје председник државе.

Приликом покушаја преузимања власти 15. јула 2016. године Војска Турске је саопштила да је срушила власт Реџепа Тајип Ердогана и преузела контролу над земљом. Војска је саопштила да је главни приоритет смена ауторитарне власти председника Ердогана, владавина права и поштовање закона. У потпуној конфузији која је владала у земљи, отказани су сви летови на аеродрому у Истанбулу. Пучисти су као таоца у генералштабу држали команданта турске војске. У сукобу између војске и полиције коришћени војни хеликоптери за дејства на земљи против присталица Ердогана. У земљи је владала општа конфузија, грађани су били у паници и страху. Војска је објавила да земљом управља „Мировни савет“, који ће обезбедити сигурност грађана, у саопштењима која су износили пучисти стајало је да је Ердоганова власт „подрила темеље демократије и секуларне државе“, а широм земље је уведен полицијски час. Ердоган се у току пуча налазио у Анкари огласио се преко скајпа где је позвао народ да масовно изађе на улице, а пучистима поручио да ће пасти пре или касније. Дошло је до сукоба војске и присталица Ердогана у Анкари, Истанбулу и другим градовима, а народ је масовно почео да излази на улице. Из табора супротстављених страна долазиле су опречне изјаве. У дејствима хеликоптера из ваздуха на полицију и грађане дошло је до жртва нарочито међу полицајцима. Након хапшења војника и официра који су учествовали у државном удару, и дејства авиона Ф-16 срушен је хеликоптер у коме су се налазиле вође војног удара. Ердоганове присталице су убрзо повратиле телевизију, а Ердоган се авионом враћа у Истанбул где оптужује организаторе пуча а као главног организатора побуне наводи Фетулаха Гулена. У току 16. јула 2016. године успостављена је потпуна контрола над Анкаром, Истанбулом и другим градовима, а вође пуча и њихове присталице масовно се похапшене. Војни авиони су послати да униште хеликоптере који су дејствовали у Анкари и Истанбулу. Један авион којим су управљали побуњеници¹² бомбардовао је председничку палату у Анкари. У сукобима у седишту војне полиције убијено је више људи и спасен начелник генералштаба турске војске, где је држан као талац. У телевизијском обраћању нацији Ердоган је оптужио пучисте, наводећи да ће платити велику цену за покушај државног удара,¹³ а од америчких власти затражио да изруче Турској имама Фетулаха Гулена који живи у егзилу у САД. Међународна јавност је на догађаје у Турској реаговала суздржано наводећи на поштовање демократских институција и турског устава уз поштовање власти коју је народ Турске изабрао.

Последњих година је јако уочљиво у ком правцу иде некада секуларна Турска, земља која је у последњих неколико година Ердоганове владавине изгубила компас и правац кретања којим је пловила од оснивања 1923. године. У време оснивања државе под вођством Мустафе Кемала Ататурка многи су видели снагу која је раскинула са демонима прошлости и султанистичком владавином. Сада под вођством Тајипа Ердогана секуларна и кемалистичка Турска није успела да се разрачуна са радикалним елементима. Одговор је добивен на референдуму на коме су грађани са тесном већином одлучили да подрже диктатуру једног човека неоосманисте, и одбацили вредности некадашње Кемалове и просперитетне Турске.

¹² На челу побуњеника био је бивши правни саветник генералштаба Оружаних снага Турске, пуковник Мухарем Коше, који је те ноћи моментално смењен, међу вођама пуча били су још један пуковник, један потпуковник и један мајор.

¹³ Значајан број грађана и стручњака мисли да је државни удар намештен и да је Ердоган то намеистио да би добио потпуну власт у Турској.

Уместо парламентарног прихватили су снажан председнички систем који је Ердогану практично дао много већа овлашћења него што их је имао, чиме је означен пут у диктатуру и владавину једне особе која се пита око свега и свачега. Земља која се определила да негује исламистички конзерватизам, није се до краја одрекла првог реформатора, који је крчио пут у правцу модернизације, еманципације и отварања према свету.

На путу демократизације и поимања државе разлике су свакако огромне, Мустафа Кемал Ататурк је створио модерну и „цивилизовану“ Турску, а Ердоган као ауторитарна личност, задојена исламским конзервативизмом и радикалним идејама од Турске прави или боље речено обнавља Османско царство, где се често у својим говорима поистовећује са султанима, често помињући „велику“ Турску, изазивајући велики страх и забринутост код хришћана на Балкану.

Ако изузмемо врло мале сличности између двојице председника модерне Турске, постоје огромне разлике по многим питањима Ататурк и његови наследници, све до Кенана Еврена,¹⁴ били су окренути секуларизму, а већ од Еврена па до данас, Турска је све дубље и дубље клизи ка неоосманизму¹⁵ и прави примери су бивши и садашњи председник Турске Абдулах Гул и Реџеп Тајип Ердоган.¹⁶ Свет је од Мустафе Кемала видео залагање за једну просперитетну, економски напредну и модернизовану земљу, окренуто себи и свом привредном развоју. На другој страни под вођством Тајипа Ердогана види апсолутисту, израженог темперамента који се поистовећује са османским султанима, када би добио подршку својих савезника пре свега САД, не би се либио да поврати све оно што је било османско. Доказ томе иде у прилог чињеница да је турска војска присутна на тлу суседне државе Сирије где гради војне базе и учествује у рушењу легално изабране власти те државе, где посебно има изражене претензије према грчким острвима у Егејском мору, Балканском полуострву, муслиманским државама некадашњег СССР, па чак и на Крим.

Сасвим је извесно да ће економско јачање Турске све више повећавати жељу за територијалним ширењем и остваривањем све већег утицаја на суседне земље и оне које воде исту политику. Своју политику према Балкану тренутно исказује све већим улагањима на овом простору и својим присуством потпуно отворено исказујући жељом за доминацијом у свим сферама. Оно што се данас посебно приговара Турској на свом путу ка Европској унији је слобода медија и поштовање људских права која је посебно изражена према Курдима и другим муслиманима који не подржавају политику неоосманизма. Политика самосталности и демократизације Турске државе коју пропагирају њени руководиоци често изводи на улице велики број људи који се не слажу увек са оваквом политиком, која се по кад кад претвори у насиље на улицама великих градова, па чак су и чести терористички напади. Професор Миролjub Јевтић упозорава да „неоосманизам све више почиње да заокупља

¹⁴ Седми по реду председник Турске, који је почео да укида једно за другим оно што је Ататурк изградио.

¹⁵ Дарко Танасковић, *Неоосманизам повратак турске на Балкан*, Службени гласник, 2011. стр 11-24. Неоосманизам је националистичка, исламистичка и пантуркистичка идеологија која заговара обнову утицаја Османске империје (простор данашње Турске, Закавказја, Централне Азије, Блиског истока и Балканског полуострва).

¹⁶ Дванаести по реду председник Турске.

српску, балканску и светску политику и политичку науку”.¹⁷ Он наводи да је неоосманизам: “систем идеја и на њима заснован политички пројекат чији је циљ што је могуће чвршће обједињавање свих народа и територија које су некада чиниле Османско царство”.¹⁸ Ова идеја изазива веома велике контроверзе и страх код бивших хришћанских поданика државе и отпор садашњој турској администрацији. Данашња политика Турске, и кршење основних демократских права, често је изложена критикама западних влада. Такве критике не наилазе на одобравање легалне власти чак понекад имају и супротан ефекат. Овакво понашање Турске говори у прилог да се њена агресивна политика неће зауставити у границама државе, већ ће као регионална сила тежити остваривању што већег утицаја на економском, политичком и војном плану са прокламованим Ердогановим атрибутима „велика“.

Закључак

Отоманска Империја изникла на рушевинама Византа, селџучке државе и арапског калифата пропала је на овом тлу као и остаци многих култура Хелта, Јелина и Римљана које су пре хиљаду година живели и владали на овом подручју. После Првог светског рата, у којем је дотучена Оттоманска Империја, Анадолију су окупирале силе Антанте. Уговором у Севру само мали део Анадолије, остао је неокупирани мали део националне територије Турске.¹⁹ На челу покрета за ослобођење Турске, који је турски народ водио од 1919–1923 године, био је анадолски сељак, родољубива анадолска буржоазија и интелегенција, углавном из редова официра на челу са творцем будуће Турске Републике Мустафом Кемалом. На супротној страни били су окупатори, империјалисти, султан, паше и клер, који су трговали и богатали се на рачун независности турског народа. Кроз четворогодишњу оружану борбу, испуњени искушењима и натчовечанским патњама турског народа рођена је нова Турска. Рођена и крвљу натопљена под вођством Мустафе Кемала Ататурка нова држава која ће укинути вођство султана и калифата, одвојити веру од државе и јачати вредности цивилизованих народа без феса, зара и фереџе. Политичко, економско и војно јачање Турске државе произвело је нове владаре који ће у жељи да поврате стару славу кренути путем неоосманизма, укидајући демократију створити аутократски систем владавине. Један од идеолога такве државе је садашњи председник Турске Реџеп Тајип Ердоган који својим ауторитарним системом владавине води земљу у аутократију. Нескривајући територијалне претензије према суседним земљама, артикулишући своје геополитичке интересе преко жеље да заштити муслимане, нова турска власт кренула је у ревизију и преусмеравања историје ка неоосманизму. Изгледа да се данашња Турска удаљава од аманета Кемала Мустафе-паше Ататурка који је изјавио: „Једног дана, моје понизно тело ће се, сигурно, претворити у прах. Али република ће остати да живи. Увек.”²⁰

¹⁷ Мирољуб Јевтић, „Неоосманизам Версус Панисламизам”, *Политеиа*, 2011, вол. 1, бр. 2, стр. 31.

¹⁸ *Ибид.*, стр. 33.

¹⁹ Око Анкаре.

²⁰ Џевад Галијашевић, „Неоосманизам: Турска између јуче и сутра”, *Политеиа*, 2011, вол. 1, бр. 2, стр. 123.

Литература

- [1] Зоран Св. Томић, *Кемал Ататурк творац нове Турске*, ШГУЗ, Београд, 1939.
- [2] *Савремена Турска*, НИП УНС, Београд, 1955.
- [3] Милан Грол, *Искушење демократије*, Службени гласник, 1991.
- [4] Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом свету*, Едиција Браничево, 2003.
- [5] Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Српска књижевна задруга, Београд, 2004.
- [6] Дарко Танасковић, *Неосманизам повратак турске на Балкан*, Службени гласник, 2011.
- [7] Душан Спасојевић, *Између Турске и Европе*, Београд, 2016.
- [8] Ненад Димитријевић, *Демократија на ивици*, књижара Делфи, Београд, 2016.
- [9] Миролуб Јевтић, „Неоосманизам Versus Панисламизам”, *Politeia*, 2011, vol. 1, br. 2
- [10] Dževad Galijašević, „Neoosmanizam: Turska između juče i sutra”, *Politeia*, 2011, vol. 1, br. 2
- [11] Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, друго допуњено издање, ЦИД, Романов; Подгорица, Бања. Лука, 2000.